

**Handreiking instellingsexamens
Nederlandse taal en rekenen
in het mbo 2010-2011**

Deel 2

**Instellingsexamens
Nederlandse taal en rekenen**

educatieve diensten

Inhoud

Inleiding 3

1. Algemeen 5

- 1.1 Basiseisen examens 5
- 1.2 Vier criteria 5
- 1.3 Zelf ontwikkelen of bestaande toetsen inzetten? 7
- 1.4 Stappenplan invoering instellingsexamens 10

2. Instellingsexamens Nederlandse taal 14

- 2.1 De verschillen tussen 2F en 3F 14
- 2.2 Vier domeinen 14
 - Mondelinge taalvaardigheid* 15
 - Lezen* 19
 - Schrijven* 21
 - Taalverzorging en begrippenlijst* 22
- 2.3 De toetsen in schema 23

3. Instellingsexamens rekenen 24

- 3.1 De referentieniveaus rekenen 24
- 3.2 Nadere omschrijving van de referentieniveaus 24
- 3.3 Het verschil tussen 2F en 3F 25
- 3.4 Eisen aan het instellingsexamen 25
- 3.5 Instellingsexamen samenstellen 26
- 3.6 De toetsen in schema 28

Bronnen 29

Inleiding

De Eerste Kamer nam in april 2010 de Wet Referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen¹ aan. Deze unieke onderwijswet legt de kern van het onderwijs voor langere tijd vast. Voor alle sectoren. Een adequate beheersing van taal² en rekenen is namelijk voor alle leerlingen en deelnemers in alle onderwijssectoren essentieel. De wet vormt daarom de komende jaren een goede basis onder samenhangend taal- en rekenbeleid.

Het intensiveringsproces heeft betrekking op het maatschappelijk belang van Nederlandse taal en rekenen. Dit heeft zich vertaald in de **generieke eisen** taal en rekenen zoals weergegeven in de referentieniveaus taal en rekenen. Maar ook voor het uitoefenen van het beroep worden specifiekere eisen aan de taal- en rekenvaardigheid binnen de mbo-opleidingen gesteld. Deze worden in deze handreiking de **beroepsgerichte taal- en rekenvaardigheden** genoemd.

De invoering van de Wet Referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen per 1 augustus 2010 houdt voor het middelbaar beroepsonderwijs in dat:

- de referentieniveaus vanaf 1 augustus 2010 gelden voor alle in het studiejaar 2010-2011 startende mbo'ers (ongeacht de versie van het kwalificatiedossier of het eindtermendocument – al dan niet experimenteel – op basis waarvan de gevolgde opleiding is opgebouwd);
- voor mbo'ers op niveau 4 die in studiejaar 2010-2011 starten en die de opleiding in 2013-2014 of later afronden, geldt bovendien dat zij centraal ontwikkelde examens moeten afleggen die gebaseerd zijn op de referentieniveaus. Datzelfde geldt voor deelnemers op niveau 2 en 3 die starten na invoering van de wet (dus na 1 augustus 2010) en die de opleiding afronden in studiejaar 2014-2015 of later.

De examinering van taal en rekenen binnen de mbo-opleidingen gaat de komende tijd veranderen. De regelgeving impliceert dat de mbo-instellingen voor de cohorten vanaf 2010 – voor een deel van de (sub) domeinen Nederlands – instellingsexamens moeten afnemen op basis van het vereiste referentieniveau. Zolang er voor een opleiding nog geen centraal ontwikkeld examen taal en rekenen beschikbaar is, geldt dat ook voor de andere (sub)domeinen Nederlands (lezen van zakelijke teksten en luistervaardigheid) en voor alle domeinen van rekenen. Instellingen hebben de mogelijkheid in (een deel van) deze periode deel te nemen aan pilotexamens. Deze gelden dan als instellingsexamens.

De invoering van centrale examens Nederlandse taal en rekenen in het mbo gaat volgens een traject met duidelijke markeringspunten verlopen. In deze handreiking komen deze markeringspunten uitvoerig aan de orde. Het concept Examenbesluit beroepsopleidingen WEB³ werkt de regelgeving voor de examinering van taal en rekenen volgens de referentieniveaus verder uit.

Tijdens het invoeringstraject van zowel het referentiekader als de centraal ontwikkelde examens, is er ruimte voor het opdoen van ervaring en voor het al doende leren. Deelnemers worden er vooralsnog niet op afgerekend als zij niet op het vereiste referentieniveau zitten. Ook de mbo-instellingen hoeven nog niet alles perfect op orde te hebben. Het invoeringstraject is voor iedereen een oefenperiode. Het uitgangspunt: iedereen doet zijn uiterste best.

Deze handreiking informeert over de regelgeving voor examinering Nederlandse taal en rekenen in het mbo de komende jaren. Ook geven we tips voor de vormgeving en de inrichting van instellingsexamens. Al met al is dit een handreiking aan de mbo-instellingen om:

1 Zie www.steunpunttaalenrekenenmbo.nl onder 'kaders & regels'

2 Daar waar in deze handreiking 'taal' wordt gebruikt, moet gelezen worden 'Nederlandse taal'.

3 Zie www.steunpunttaalenrekenenmbo.nl onder 'examens & toetsen'

- keuzes te maken in de wijze van examineren van taal- en rekenvaardigheden;
- zelf exameninstrumenten voor taal en rekenen in te kopen of te ontwikkelen.

Deze handreiking bestaat uit twee delen. Het eerste deel – geschreven door het Steunpunt Taal en Rekenen mbo – informeert over de regelgeving. Zo komen de eisen en vaardigheden voor Nederlandse taal en rekenen aan bod: generieke eisen (referentieniveaus) en beroepsgerichte vaardigheden. Hoe zijn die verwerkt in de kwalificatiedossiers voor het komende studiejaar? Verder behandelt het eerste deel het geleidelijke invoeringstraject van de centraal ontwikkelde examinering. Dit traject omvat de generieke taal- en rekeneisen en de consequenties voor examinering van taal en rekenen binnen alle mbo-opleidingen. Daarna komt de waarderingssystematiek van de generieke eisen Nederlandse taal en rekenen aan bod. De niveau 4-opleidingen krijgen hierbij specifieke aandacht. Vervolgens leggen we opnieuw de relatie tussen generiek en beroepsgericht belang, ditmaal sec voor de examinering. Tenslotte gaan we in op de manier waarop de Inspectie toezicht gaat houden op het onderwijs en op de examinering van Nederlandse taal en rekenen.

Het tweede deel – geschreven door de CED-groep – gaat in op het ontwikkelen van instellingsexamens. De basiseisen van en de criteria voor examinering komen aan bod. Verder in dit deel een lijst met aandachtspunten als hulp bij de afweging 'zelf toetsen ontwikkelen of bestaande toetsen inzetten'. Ook reiken we een stappenplan aan voor de invoering van instellingsexamens Nederlandse taal en rekenen. Vervolgens geven we in het tweede deel tips en belangrijke afwegingen voor het vormgeven van de instellingsexamens Nederlandse taal en rekenen. Tenslotte bevat de handreiking een niet uitputtend overzicht van bestaande taal- en rekentoetsen met een omschrijving van een aantal gebruikaspecten.

De opzet van de handreiking impliceert een tijdelijk karakter. Examinering blijft in ontwikkeling. Bijvoorbeeld exameninstrumenten die passen bij referentieniveaus en inzetbaar zijn bij instellingsexamens. Hierbij levert geformuleerd beleid nieuwe besluiten op. Daarom is het nodig volgend jaar een update van deze handreiking te maken.

1. Algemeen

1.1 Basiseisen examens

Een examen moet (1) fair zijn voor de deelnemer én (2) de maatschappij garanderen dat de deelnemer bekwaam is voor zijn beroep of klaar is voor vervolgonderwijs.

Fair betekent onder meer dat de deelnemer niet wordt verrast door examenonderdelen. Hij heeft voldoende onderwijs gehad in de inhoud en voldoende oefening in de vorm van de examenopgaven. Fair is ook alleen de relevante kennis, vaardigheden of competenties te beoordelen en de andere buiten beschouwing te laten.

Waarborg voor de maatschappij betekent dat de deelnemer die slaagt ook echt voldoet aan de gestelde eisen. Dit is ook voor de deelnemer zelf belangrijk. Immers, als hij niet voldoende bekwaam is, loopt hij vast in de vervolgopleiding of functioneert hij slecht in zijn beroep.

Beide basiseisen komen samen: *Examenopgaven lijken naar inhoud en vorm op opdrachten die de deelnemer tijdens de opleiding heeft gedaan (fairness), maar het zijn geen kopieën van eerdere opdrachten (waarborg voor de maatschappij).*

1.2 Vier criteria

Uit de basiseisen fairness en waarborg vloeien vier meer specifieke criteria voor examens voort.

- Transparantie van de examenprocedure
- Validiteit van de exameninstrumenten
- Betrouwbaarheid van de exameninstrumenten
- Doelmatigheid van de procedure en instrumenten

Transparantie

Transparantie betekent dat de examenprocedure inzichtelijk is. Dit is voor alle betrokkenen van belang. De **deelnemer** moet weten aan welke eisen hij moet voldoen. De docent moet de deelnemers goed kunnen voorbereiden. De **beoordelaar/waarnemer en de**

maatschappij willen zicht hebben op de procedure.

De Inspectie van het Onderwijs vertegenwoordigt de maatschappij en kijkt daarom niet alleen naar de examens en de resultaten, maar ook naar de procedure. Onvoldoende transparantie is een geldig argument om tegen de uitslag in beroep te gaan. Voor alle betrokkenen moeten de volgende punten duidelijk zijn.

- Wat wordt er getoetst?
- Hoe wordt er getoetst?
- Wanneer vinden de examens plaats?
- Waar vinden de examens plaats?
- Hoe wordt de uitslag bepaald?
- Wanneer en hoe wordt de uitslag bekendgemaakt?
- Zijn er herkansingen, wanneer en hoe?
- Welke mogelijkheden zijn er om bezwaar aan te tekenen tegen de uitslag?

Valide

Valide betekent dat het examen daadwerkelijk vaststelt dat de deelnemers voldoen aan de bekwaamheidseisen. Deze eisen liggen vast in de kwalificatiedossiers en de bijbehorende kaders. Voor de taal- en rekenexamens gelden de (sub)domeinen en referentieniveaus die in 2010 wettelijk zijn vastgelegd op grond van de voorstellen van de Expertgroep doorlopende leerlijnen taal en rekenen. De examenuitslagen op deze deelgebieden behoren dus aan te geven in hoeverre deelnemers de niveaus beheersen.

Als een instelling zelf examenopgaven opstelt, maken de volgende aanwijzingen de kans op valide toetsing zo groot mogelijk.

- Gebruik bestaande, valide bevonden instrumenten.
- Neem de (sub)domeinen en niveaus van het referentiekader nadrukkelijk als uitgangspunt bij het formuleren van opgaven en laat anderen beoordelen of dat geslaagd is.
- Zorg voor een evenwichtige spreiding van onderwerpen uit de (sub)domeinen. (zie verder 1.4, stap 3 van het stappenplan).
- Let op de dreiging van 'bias', het systematisch bevoordelen of benadelen van een groep deelnemers. Enkele tips om 'bias' te voorkomen:

- Zorg voor een goede spreiding van contexten. Iedere opleidingssector kan contextrijke taal- en rekenopgaven uit de eigen beroepsfeer verwerken in de eigen instellingsexamens. Indien ervoor gekozen wordt één examen – met contextrijke opgaven vanuit een bepaalde beroepscontext – voor meerdere opleidingssectoren te gebruiken, dan bestaat de dreiging van bias. De deelnemers van (een deel) van een bepaalde opleidingssector kunnen dan immers voordeel hebben, omdat een deel van de opgaven uit de beroepssector van hun opleiding komt.
- Zorg dat het taalgebruik bij rekenopgaven aansluit bij het niveau van de deelnemer. Anders wordt rekentaaligheid verward met de taalvaardigheid. Dat kan deelnemers die moeite hebben met taal benadelen.
- Wanneer de beoordeling in direct contact plaatsvindt (zoals bij de verantwoording van een portfolio of bij een assessment), neem dan het uiterlijk en de houding van de deelnemer niet onbedoeld in de beoordeling mee.
- Zorg voor heel duidelijke beschrijvingen van beoordelingsaspecten en voor duidelijke beoordelingsaanwijzingen. Geef eventueel expliciet aan wat buiten de beoordeling blijft (zie verder paragraaf 1.4, stap 5 in het stappenplan).
- Zorg dat alle deelnemers de toetsvorm kennen en dat 'toetsvaardigheid' niet het verschil maakt. Voorkom dat twee deelnemers die over dezelfde kennis en vaardigheden beschikken een verschillende examenuitslag krijgen, doordat er één minder handig is in de toetsvorm.
- Deelnemers met belemmeringen als dyslexie of ernstige rekenproblemen verdienen een faire kans om op het examen naar vermogen te presteren. Het examenbesluit dat betrekking heeft op het centraal ontwikkeld examen geeft daarvoor straks de kaders aan. Deze kaders zijn over te nemen voor het instellingsexamen. Sinds kort is ook een protocol voor dyslexie beschikbaar, toegespitst op het onderwijs (Kleijen en Goei, 2010).

Kortom, *valide toetsing betekent dat de toets meet wat hij moet meten en dat wat buiten die doelstelling valt, geen rol speelt in de uitslag.*

Betrouwbaar

Een toetsuitslag is **betrouwbaar** als toevallige omstandigheden de uitslag niet beïnvloeden. Een toets-

uitslag mag dus niet anders zijn als de toets een paar dagen eerder of later plaatsvindt. Waardoor kan een toetsuitslag wel anders en dus onbetrouwbaar zijn? Dat kan liggen aan de toets zelf, aan de beoordelingscriteria, aan de omstandigheden en aan de 'vorm van de dag'.

De toets

Verschillende aspecten van de toets kunnen leiden tot onbetrouwbare uitslagen.

- **Te veel opgaven** leiden tot vermoeidheid en haastwerk, onnodige fouten en een enigszins willekeurige uitslag.
- **Te moeilijke opgaven** leiden tot gokken: beter een antwoord dan geen antwoord. Maar gokken leidt automatisch tot willekeur.
- **Onduidelijke of slecht geformuleerde opgaven** (bijvoorbeeld met dubbele ontkenningen) leiden tot onbegrip en verwarring bij de deelnemer.

Kortom, zorg er bij het maken van examenopgaven voor *niet te veel opgaven te ontwikkelen, geen overmaat aan moeilijke opgaven te ontwikkelen* en te *letten op duidelijk geformuleerde opgaven.*

De beoordelingscriteria

Bij het criterium betrouwbaarheid hoort optimale helderheid over wat goed en fout is. Bij toetsonderdelen zonder simpele goed/foutscore zijn eenduidige beoordelingsschema's nodig. Beoordelaars moeten die schema's op een goede en consequente manier hanteren.

De omstandigheden

De omstandigheden tijdens het examen mogen de uitslag niet beïnvloeden. De volgende aanbevelingen helpen dit te voorkomen:

- Zorg voor een goede ambiance om toetsen te maken. Veel verstoringen zijn te voorkomen: geluiden (zoals mobieltjes), een bedompte atmosfeer, slechte verlichting, extreme temperaturen, gedrag van mededeelnemers of surveillanten, enzovoort.
- Zorg voor genoeg tijd. Werken onder tijdsdruk leidt tot vergissingen en gokken.
- Zorg ervoor dat de toets niet bekend is bij de deelnemer. Hij mag de toets niet eerder gemaakt hebben, of het moet zo lang geleden zijn dat dit de score niet meer beïnvloedt. De algemene richtlijn hiervoor is een jaar.

De 'vorm van de dag'

Hoe de deelnemer zich op de toetsdag voelt, bepaalt ook zijn resultaat. Dat heeft niemand in de hand. Maar meer dan één toets op een dag betekent dat een slechte dag nog harder aantikt. Door een examen over een ruimere periode te spreiden, loopt iedereen de kans dat er goede en minder goede dagen tussen zitten.

Doelmatig

Een toets moet ook **doelmatig** zijn. Het doel is deelnemers fair te behandelen en een garantie af te geven aan de maatschappij: deze deelnemers zijn beroepsbekwaam of klaar voor een vervolgopleiding. Als de examenprocedure transparant is, dan weet de deelnemer waar hij aan toe is. En de maatschappij kan via de Inspectie van het Onderwijs beoordelen of het examen inderdaad aan de gestelde eisen voldoet. Het gebruik van valide en betrouwbare middelen garandeert dat de instelling de competenties goed vaststelt en dat er geen willekeur in het spel is.

Een doelmatige toets voldoet dus aan de eisen van transparantie, validiteit en betrouwbaarheid. Maar doelmatigheid duidt ook op efficiëntie. De inzet van middelen moet in proportie blijven. Een examen kan immers tot in het oneindige worden uitgebreid terwijl de uitslag nauwelijks preciezer wordt.

1.3 Zelf ontwikkelen of bestaande toetsen inzetten?

De mbo-instelling kan het instellingsexamen helemaal zelf ontwikkelen. Een tweede optie is het inzetten van bestaande toetsen. Een kwalitatief goed examen voldoet aan de eerder genoemde eisen (validiteit, betrouwbaarheid, doelmatigheid). Daarnaast is het van belang dat het examen voldoet aan praktische eisen zoals uitvoerbaarheid en organiseerbaarheid. Deze paragraaf gaat in op de argumenten die de keuze voor de ene of de andere werkwijze, of een combinatie hiervan, (mede)bepalen. Ook in de volgende hoofdstukken is die keuze aan de orde, specifiek gericht op taal of rekenen. De handreiking gaat steeds uit van de eisen van optimale examenkwaliteit. Dat zou instellingen kunnen afschrikken om te kiezen voor het zelf ontwikkelen. Dat is niet de bedoeling. Het gaat om aandachtspunten en aanwijzingen.

Het gezamenlijk zelf ontwikkelen van examens kan grote voordelen hebben ten opzichte van het inkopen van bestaande toetsen. De docent-ontwikkelaars leren werken met het referentiekader. Ze ontwikkelen gevoel ervoor en ze gaan het gesprek erover met elkaar aan. Dat draagt bij aan de kwaliteit van hun onderwijs en hun docentschap. In de afweging zelf ontwikkelen of bestaande toetsen gebruiken past het ook om deze aspecten mee te nemen.

Bij het lezen en gebruiken van de handreiking is het dan ook goed om te realiseren dat het gaat om een periode van **invoering** van een vernieuwing. Het hoeft niet in één keer perfect te zijn. Goede kwaliteit van instellingsexamens taal en rekenen is in die invoeringsperiode een inspanningsverplichting maar nog geen opbrengstver-eiste. Instellingen krijgen in het toezicht van de Inspectie de tijd om die kwaliteit te ontwikkelen. De Inspectie hanteert een groeimodel. In het schooljaar 2010-2011 onderzoekt de Inspectie de instellingsexamens referentieniveaus rekenen nog niet op kwaliteit. De instellingsexamens referentieniveaus Nederlandse taal wel. Maar een eventueel onvoldoende bevonden kwaliteit, betreft de Inspectie nog niet in het algemeen oordeel over de examenkwaliteit (zie deel 1 van deze handreiking).

Hulp bij het maken van een afweging

De volgende lijst met aandachtspunten helpt bij het maken van een goede afweging. Deze lijst biedt zicht op de eigen situatie en de prioriteiten. Elke instelling kan haar eigen afweging maken, door de verschillende aandachtspunten zelf gewicht te geven.

Wat is mijn situatie, wat zijn mijn wensen?	Wat betekent dit voor mijn keuze?
Ik heb voor het samenstellen van toetsen maar beperkt tijd beschikbaar.	Wanneer de tijd beperkt is, dek dan zoveel mogelijk domeinen af met bestaand toetsmateriaal.
Ik wil de afname en verwerking zo veel mogelijk automatiseren.	De meeste bestaande toetsen werken met digitale afname en digitale gegevensverwerking, wat veel tijd bespaart.
Ik zoek de meest economische oplossing.	Toetsen op de markt kosten geld. Zelf goede toetsen ontwikkelen kost tijd en energie. Begroot al die zaken en maak een kosten/batenanalyse.
Ik heb weinig ervaren toetsontwikkelaars in huis.	Deskundigheid in het ontwikkelen van toetsen noodzakelijk. Ontbreekt die, dan is opleiden of inhuren van toetsontwikkelaars een optie. Een alternatief is: zoveel mogelijk domeinen dekken met bestaande toetsmaterialen.
Ik wil toetstechnisch de hoogste kwaliteit (validiteit, betrouwbaarheid).	De uitgeverijen van toetsen hebben over het algemeen veel geïnvesteerd in het valide en betrouwbaar maken van hun toetsen. Deze toetsen kunnen dus over het algemeen worden aangemerkt als valide en betrouwbaar.
Ik wil toetsen die echt op niveau 2F of 3F zitten.	Sommige uitgeverijen koppelen hun toetsen nog niet aan de niveaus van het referentiekader. Anderen maken die koppeling wel. Bij het zelf ontwikkelen van toetsen is kennis van de referentieniveaus van belang. Als die kennis afwezig is, is deskundigheidsbevordering nodig.
Ik wil toetsen die alle domeinen en subdomeinen van het referentiekader dekken.	De toetsen die op de markt zijn, dekken niet alle (sub)domeinen van het referentiekader. Enkel bestaande toetsen inzetten is dus onmogelijk.
Ik wil een vergelijking kunnen maken met andere afdelingen of mbo-instellingen ('benchmarking').	Vergelijken met andere afdelingen of instellingen is mogelijk door (bestaande) toetsen in te zetten die anderen ook gebruiken. Of de toets al bestaat of zelf is ontwikkeld maakt geen verschil.
Ik wil maatwerk kunnen leveren, eigen accenten kunnen aanbrengen.	Maatwerk en eigen accenten zijn het beste mogelijk als de instellingsexamens zelf worden ontwikkeld.
Ik wil de contexten zo veel mogelijk ontlenen aan de beroepsopleiding of opleidingssector.	De meeste taal- en rekentoetsen die op de markt zijn, zijn sectoronafhankelijk. Voor sectorspecifieke contexten is zelf ontwikkelen dus de meest aangewezen route. Dit kan eventueel in samenspraak met de Kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (KBB's).
Ik wil de generieke taal- en rekenvaardigheden tegelijk met de beroepsvaardigheden toetsen.	Generieke en beroepsvaardigheden tegelijk toetsen is mogelijk maar ingewikkeld. De beroepstaak dekt vaak niet alle facetten van het referentiekader. In ieder geval is er een aparte cesuur nodig voor de beoordeling van de generieke taal- en rekenen.
Ik wil aansluiten bij de pedagogisch-didactische benadering die de opleiding of het opleidingscluster hanteert.	Aansluiten bij de pedagogisch-didactische benadering die de opleiding hanteert, is bij uitstek mogelijk wanneer de instelling zelf toetsen ontwikkelt. Toetsen hoeven niet per se los te staan van het gevolgde programma, zolang ze de validiteit maar waarborgen.

Twee kanttekeningen bij dit schema:

- Niet alle toetsen die voor taal en rekenen in het mbo op de markt zijn, zijn ontworpen voor niveautoetsing. Dit punt komt terug in de paragraaf over het inzetten van bestaande toetsen.
- Ook tijdelijkheid speelt mee in de afweging. Een aantal (sub)domeinen komen over enkele jaren in het centraal ontwikkeld examen terecht. Voor deze domeinen zijn bestaande toetsen meer voor de hand liggend. Voor (sub)domeinen die het instellingsexamen blijft toetsen, zijn zelfontwikkelde toetsen misschien logischer.

Kiezen voor zelf ontwikkelen

De instelling kan een eigen stempel op de inhoud en vorm van de toetsen willen drukken, of ontevreden zijn over de bestaande toetsen. Dit zijn argumenten om zelf toetsen te ontwikkelen.

Mbo-instellingen die de instellingsexamens (of delen ervan) ontwikkelen, kunnen instellingsbrede toetsen maken, of de toetsen een sectorspecifieke inkleuring geven. Een andere optie is het integreren van de toets in een proeve van bekwaamheid. Dan moet de beheersing van de referentieniveaus wel afzonderlijk beoordeeld worden.

Een tussenvariant is ook denkbaar. Dan formuleert het centrale beleid de kaders en de aan de toets te stellen eisen. De afdelingen geven vervolgens een sectorspecifieke invulling aan deze formats.

Wanneer wordt overgegaan tot het zelf ontwikkelen van een instellingsexamen, verhogen nevenstaande stappen de betrouwbaarheid van de toetsen. Dit stappenplan is gebaseerd op het format dat Bergsma en Speijers (2010) tijdens de conferentie *Taal is cruciaal: de verbinding centraal!*⁴ presenteerden.

Kiezen voor inzet van bestaande toetsen

Voor bepaalde (sub)domeinen zijn er direct inzetbare, goede en betaalbare instrumenten op de markt. De afname, verwerking en rapportage van deze toetsen is vaak geautomatiseerd. Dit zorgt voor extra gemak. Bovendien zijn bestaande toetsen (als het goed is) valide en betrouwbaar. Allemaal argumenten om voor

Stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen'

- 1 Stel een toetsopdracht samen, passend bij de doelgroep.
 - Denk aan de algemene eisen van het referentiekader voor het eindniveau bij de vaardigheid.
 - Gebruik de kenmerken van de taakuitvoering van het referentiekader als beoordelingsaspect (bijvoorbeeld gesprekken: afstemmen op doel, beurten nemen enzovoort).
 - Controleer of de opdracht het passende taalniveau uitlokt.
 - Controleer of de opdracht in het passende taalniveau is geformuleerd.
- 2 Maak een beoordelingsmodel bij productieve taalvaardigheden aan de hand van de eisen van het referentiekader.
- 3 Bepaal normering en cesuur.
- 4 Schrijf aanwijzingen voor
 - kandidaten,
 - beoordelaars,
 - toetsafnemers en surveillanten.
- 5 Laat de ontwikkelde toets vaststellen door de instellingsbrede vaststellingscommissie.

bestaande toetsen te kiezen. Een bijkomende overweging is de tijdelijkheid van de toetsen. Bij rekenen is bijvoorbeeld al duidelijk dat de niveau 4-opleidingen vanaf 2013-2014 uitsluitend centrale examens krijgen.

De toetsen die nu voor taal en rekenen op de markt zijn, zijn niet speciaal ontwikkeld als instellingsexamen. Dat kan een probleem zijn. Een toets die adaptief is en niet instelbaar op bijvoorbeeld niveau 2F, is niet bruikbaar voor het instellingsexamen. Hetzelfde geldt voor een toets waar de deelnemer al eerder kennis van kan nemen. Maar wanneer een toets de beheersing van één of meer (sub)domeinen van de referentieniveaus op een goede manier meet, dan staat niets de inzet ervan bij instellingsexaminering in de weg.

In de hoofdstukken 'Instellingsexamens Nederlandse

⁴ De conferentie 'Taal is cruciaal: de verbinding centraal!' vond plaats op 12 maart 2010.

taal' en 'Instellingsexamens rekenen' van deze handreiking staat een aantal toetsen dat momenteel voor deze gebieden op de markt is. De volgende lijst met aandachtspunten kan gebruikt worden bij de inzet van toetsinstrumenten.

Aandachtspunten bij de inzet van toetsinstrumenten

- Welke (sub)domeinen dekt het instrument (en welke niet)?
- Heeft het instrument het juiste niveau?
- Is het instrument direct bruikbaar of zijn er aanpassingen nodig?
- Zijn er gegevens over de validiteit en betrouwbaarheid?
- Past het instrument bij de visie van de instelling?
- Ligt het instrument in het verlengde van het instellingscurriculum (contexten, didactiek)?
- Zijn de deelnemers geoefend in de toetsvorm?
- Zijn de gewenste afnamecondities te realiseren (tijd en ruimte)?
- Voldoen de beoordelingscriteria en hoe komt de uiteindelijke beoordeling tot stand?
- Wat zijn de kosten?

Deze elementen zijn ook terug te vinden vanaf stap drie van het 'Stappenplan invoering instellingsexamens' uit de volgende paragraaf.

1.4 Stappenplan invoering instellingsexamens

Dit stappenplan voor de invoering van instellingsexamens taal en rekenen begint met het opstellen van een overkoepelend plan en wordt steeds specifieker, om te eindigen met aanwijzingen voor de beoordeling. Een stappenplan suggereert bij stap 1 te beginnen en vervolgens alle vervolgstappen te doorlopen. Soms heeft de uitkomst van een stap verderop in het proces consequenties voor eerdere stappen. Het doorlopen van de stappen is dus geen volledig lineair proces. Het stappenplan is wel bruikbaar om bij het samenstellen van de instellingsexamens zaken af te vinken en het proces te bewaken.

Stap 1: Toetsplan opstellen

De eerste stap is een overkoepelend toetsplan opstellen en dit opnemen in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) of een document met vergelijkbare functie. Het toetsplan laat zien wanneer wat getoetst wordt en wat daarvoor nodig is. Daar blijkt veel uit, namelijk:

- Wanneer moet welk examendeel klaarliggen?
- Wanneer moeten de ontwikkelteams beginnen met samenstellen van de examenopgaven?
- Wanneer moeten docenten en assessoren aanwezig zijn voor de examinering?
- Wanneer moeten er ruimtes en andere faciliteiten zijn voor de afname van de examens?
- Wanneer maken de deelnemers de oefentoetsen ter voorbereiding op de werkelijke examinering?
- Wanneer wordt er beoordeeld?
- Wanneer wordt de uitslag bekendgemaakt?
- Wanneer zijn er herkansingen en hoe vinden die plaats?

De examencommissie stelt de regels vast die betrekking hebben op het afnemen van het instellingsexamen en de examenonderdelen (zie Wet Educatie en Beroepsonderwijs, hoofdstuk 7, titel 4).

Stap 2: Ontwikkelteam samenstellen

Een ontwikkelteam komt van een toetsplan tot een concreet toetsinstrumentarium. Kiest de mbo-instelling voor instellingsbreed ontwikkelde examens, dan is één team met leden uit verschillende afdelingen voldoende. Maar instellingen kunnen ook een instellingsoverstijgend consortium vormen en de examens gezamenlijk ontwikkelen.

Wanneer de instelling opleidingsclusters eigen examens laat ontwikkelen, gaan er meerdere ontwikkelteams gelijktijdig aan het werk. Deze teams bestaan idealiter uit deskundigen op gebied van taal en rekenen, en deskundigen op gebied van toetsontwikkeling. Het voordeel van een uitgebreid team is dat er meer ideeën voor opdrachten en opdrachtvormen naar voren komen.

De ontwikkelteams stellen de instellingsexamens op en/of zorgen voor de selectie van toetsen die op de markt zijn. Het ontwikkelteam ontwikkelt het instellingsexamen namelijk niet per se volledig zelf. De vorige paragraaf noemde al overwegingen om bestaand toetsmateriaal te gebruiken. Ook wordt daar aangegeven waar de ontwikkelteams op kunnen letten wanneer ze instrumenten betrekken van uitgevers.

Stap 3: Vaststellen wat er getoetst moet worden en concrete toetsdoelen formuleren

De domeinen en subdomeinen van het referentiekader taal en rekenen vormen het uitgangspunt voor de bijbehorende instellingsexamens. De publicatie *Referentiekader taal en rekenen: de referentieniveaus van oktober 2009* beschrijft de referentieniveaus taal en rekenen. Deze publicatie geeft per (sub)domein een omschrijving van dit (sub)domein en het concrete gedrag dat uiteindelijk wordt verwacht. Maar deze schema's vormen niet alleen het uitgangspunt voor de instellingsexamens. Ze helpen namelijk ook bij het samenstellen of construeren van toetsen. De toetsopgaven hangen immers samen met het gedrag dat in de tabellen wordt omschreven.

Stap 4: Vaststellen hoe er getoetst wordt

Het toetsen van generieke taal- en rekenen van het referentiekader kan op twee manieren. De eerste optie is een afzonderlijk instellingsexamen taal en rekenen. Maar soms is het mogelijk de examinering te verweven met de beroepsvaardigheden. Zoals gezegd is dit vrij moeilijk te realiseren. In ieder geval zijn de volgende toetsvormen mogelijk:

- schriftelijke toets met gesloten en/of open vragen, al dan niet digitaal
- vraaggesprek of mondelinge toets
- portfolio
- assessment

Schriftelijke toets

De schriftelijke toets bestaat uit een reeks vragen of opdrachten (items). In de meerkeuzevorm kiest de deelnemer uit twee tot (vaak) vier alternatieven door één alternatief aan te kruisen. In de open vorm moet hij zelf een antwoord opstellen.

STERKE PUNTEN

- Dekking: mogelijk om veel vragen te stellen, zodat het hele (sub)domein gedekt wordt
- Eenvoudige verwerking van de toets
- Objectieve beoordeling
- Af te nemen in groepen
- Evaluatie is mogelijk voor bekendmaking van de uitslag. 'Fouten' in de toets zijn dus te corrigeren
- Uitslag snel beschikbaar

ZWAKKE PUNTEN

- Moeilijk competentiegericht te maken: meestal is een schriftelijke toets te oppervlakkig
- Toets laat niet zien hoe de deelnemer in de praktijk handelt

De grote voordelen van schriftelijke toetsen zijn de efficiëntie en de objectieve beoordeling. De nadelen zijn principiële. Onderzoek laat zien dat er een nauwe samenhang is tussen toetsprestaties en werkelijke bekwaamheden.

Vraaggesprek of mondelinge toets

In een vraaggesprek of mondelinge toets staan voor elke deelnemer dezelfde serie vragen op de agenda. De beoordelaar kan daarnaast aanvullende, verdiepende vragen stellen. Ook is het mogelijk door geringe feedback de deelnemer van een 'verkeerd' spoor af te helpen. Behalve de deelnemer en de beoordelaar is ook een waarnemer aanwezig.

STERKE PUNTEN

- Diepgang (redeneren, inzicht)
- Flexibel
- Uitslag snel bekend

ZWAKKE PUNTEN

- Arbeidsintensief door individuele afname
- Dekking van het (sub)domein beperkt
- Houding en uiterlijk van de deelnemer kunnen in de beoordeling een rol gaan spelen (sociale wenselijkheid)

Portfolio

Een portfolio als exameninstrument is een map (fysiek of digitaal) waarin de deelnemer zelfstandig documenteert wat hij tijdens een bepaalde periode in zijn opleiding verwerft. Hij reflecteert hierop, ook in perspectief van zijn verwachtingen. Dit commentaar neemt hij ook in de map op. Verder neemt de deelnemer afbeeldingen en beschrijvingen van gemaakte producten op, en vaak de producten zelf. Tot slot kunnen zijn stage-ervaringen een rol spelen. Het is mogelijk het portfolio als product te beoordelen. Maar de beoordeling kan ook plaatsvinden tijdens een gesprek met de deelnemer over zijn portfolio. Zo'n gesprek is bruikbaar om de authenticiteit van het portfolio te verifiëren.

STERKE PUNTEN

- Diepgang
- Competentiegericht
- Beslaat een langere periode
- Dekking van het domein
- Uitslag snel bekend

ZWAKKE PUNTEN

- Arbeidsintensief door individuele afname
- Controle op authenticiteit kan lastig zijn
- Het maken van een portfolio is een competentie op zichzelf (twee deelnemers met dezelfde leerervaringen kunnen tot kwalitatief verschillende portfolio's komen)

Een belangrijk voordeel van het portfolio is dat het een langere periode beslaat. Er kunnen daardoor meerdere (schrijf)producten beoordeeld worden.

Assessment

Een assessment is een situatie waarin de deelnemer zijn competenties laat zien. Voorbeelden zijn: deelnemen aan een debat, een interview houden en een (prijs)calculatie maken. Aan het voorbeelddebat kunnen meerdere deelnemers meedoen. Bij assessments met meerdere deelnemers moeten beoordelaars er op letten dat zij alle deelnemers een faire kans geven. De ene deelnemer kan namelijk de andere overschaduw. Misschien moeten er dan meer beoordelaars zijn die elk één of enkele deelnemers beoordelen.

STERKE PUNTEN

- Diepgang
- Competentiegericht
- Uitslag snel bekend

ZWAKKE PUNTEN

- Arbeidsintensief
- Dekking van het (sub)domein zal waarschijnlijk beperkt zijn

Stap 5: Wijze van beoordeling vaststellen

Fairness betekent: alle deelnemers op dezelfde wijze beoordelen. Dan moet er een heldere beoordelingsprocedure zijn. In de eerste plaats is het belangrijk te bepalen wie er beoordeelt. Kan dit de eigen docent zijn? En los daarvan – controleert een tweede beoordelaar? In situaties waarin er direct contact is tussen deelnemer

en beoordelaar, is het gewenst dat er een onafhankelijk persoon aanwezig is. Hoe is de rolverdeling tussen hem en de beoordelaar? In de tweede plaats moeten de beoordelaars heldere richtlijnen krijgen, zodat zij ieder een op dezelfde manier beoordelen. Hieronder volgen de elementen van die richtlijnen.

Correctievoorschrift. Een correctievoorschrift is een lijst met richtlijnen voor de beoordelaar. Het bestaat uit een antwoordmodel, een scoringsvoorschrift en een beoordelaarinstructie.

Het **antwoordmodel** bevat voor iedere vraag de opsomming van antwoorden die goed zijn en (als het nodig is) ook die fout zijn. Bijvoorbeeld: € 0,50 = goed; 50 (vijftig) cent of eurocent = goed; 50 of vijftig zonder meer = fout. Een antwoordmodel kan ook aangeven dat een antwoord gedeeltelijk goed is.

Het **scoringsvoorschrift** vermeldt het aantal scoringspunten per vraag en de score voor gedeeltelijk goede antwoorden. Ook wordt vermeld hoe bonus- en aftrekpunten worden toegekend. Het eenvoudigst is een rigide goed/foutscore (1-0). Bij meerkeuzetoetsen en eenvoudige invultoetsen ligt dit ook voor de hand. Maar er zijn redenen om hiervan af te zien. Bijvoorbeeld wanneer het niet mogelijk is om de (sub)domeinen in het beoordelingsinstrument evenwichtig te representeren. Dan kunnen onderbelichte onderwerpen een zwaarder gewicht krijgen om de totaaluitslag te corrigeren.

Beoordelingsschema. Een beoordelingsschema bevat een omschrijving van punten of criteria aan de hand waarvan wordt beoordeeld. Dit verdeelt de situatie in aspecten bij competentiegerichte exameninstrumenten. Zo'n verdeling in aspecten is nuttig omdat bij gesprekken, portfolio's en assessments er al gauw sprake is van een totaalindruk die uitstraalt naar de onderdelen. Dit heet het halo-effect. Ook houding, uiterlijk en sociale vaardigheden kunnen daarbij een rol spelen. Het assessment moet echter de bekwaamheden op (sub)domeinen van het referentiekader beoordelen. Dat zijn dus in ieder geval afzonderlijke criteria. Als bijvoorbeeld zowel '2.1 Lezen van informatieve teksten' als '1.3 Spreken' aan de orde zijn, vraagt dit om aparte beoordelingen.

Beoordelingsschaal. Vervolgens bepaalt de beoordelaar in hoeverre de deelnemer voldoet aan de criteria.

Dit gebeurt aan de hand van een beoordelingsschaal. Opnieuw geven de schema's van het referentiekader handvatten. De deelnemer kan per criterium bijvoorbeeld -, ± of + scores. De vijf- of tienpuntsschaal is een genuanceerder middel. De beoordeling van de deelnemers moet op termijn in een cijfer van 1 tot 10 gebeuren (zie deel 1 van deze handreiking).

Stap 6: Vaststellen hoe het cijfer tot stand komt (weging)

In de periode vóór de invoering van het centraal ontwikkeld examen, kan de instelling werken met eigen beoordelingsschalen en -wijzen. Tenzij de instelling pilotexamens invoert (zie deel 1 van deze handreiking). Vanaf 2013-2014 (voor niveau 4), bij de invoering van de centraal ontwikkelde examens, wordt de beoordelingsschaal van één tot tien de standaard. Een zes en hoger geldt dan als voldoende.

De weging vindt plaats volgens de regels van het centraal ontwikkelde examen. Bij rekenen geldt dit voor het hele examen, voor taal alleen voor het centraal geëxamineerde deel. Voor een aantal (sub)domeinen blijft namelijk het instellingsexamen bestaan. Bij dit instellingsexamen moeten de beoordelingen vanaf de invoering van het centraal ontwikkeld examen ook van één tot tien lopen.

Bij het instellingsexamen kan de instelling de scores naar eigen inzicht kan wegen. Op grond van goede argumenten de instelling besluiten de score op bepaalde (sub)domeinen of toetsonderdelen zwaarder te laten tellen. De weging tussen het eindcijfer van het instellingsexamen en het eindcijfer van het toekomstig centraal ontwikkeld examen ligt echter vast: beide onderdelen wegen even zwaar.

Instellingen zijn niet verplicht de (sub)domeinen los van elkaar te examineren. Er zijn twee belangrijke criteria. Het examen moet de domeinen van het referentiekader voldoende dekken. Daarnaast moet de beoordeling van de domeinen op het juiste niveau plaatsvinden. Instellingen kunnen dus domeinen of elementen van domeinen 'in samenhang' examineren. Het is de professionele verantwoordelijkheid van de mbo-instelling om hier een keuze in te maken en deze te verantwoorden (zie deel 1 van deze handreiking).

Stap 7: Toetsen controleren en evalueren

Om de deelnemer fair te toetsen moet hij bekend zijn met de toetsvorm. Oefentoetsen kunnen daar een

goede ondersteuning in zijn. Zo raakt hij bekend met de vorm en inhoud van de instrumenten. Maar oefentoetsen zijn natuurlijk ook nuttig om na te gaan of de exameninstrumenten en -condities voldoen:

- Voldoen de ruimte en de omstandigheden?
- Voldoet de instructie?
- Zijn de opgaven duidelijk?
- Zijn de opgaven te eenvoudig of te moeilijk (welk percentage deelnemers maakt elke opgave goed)?
- Kunnen goede deelnemers de opgaven beter aan dan zwakke deelnemers?
- Voldoen het correctievoorschrift en het beoordelings-schema?
- Zijn de uitslagen naar verwachting?

De examenopgaven zijn natuurlijk andere dan die in de oefentoetsen. Maar omdat het parallelle toetsen zijn, kan de oefentoets al voorspellen of de uiteindelijke toets voldoet. Het is wenselijk dat degene die de oefentoets afneemt een verslag maakt voor het ontwikkelteam, waarbij bovengenoemde punten aan de orde komen. De examencommissie kan vervolgens beoordelen of het verloop en de resultaten van de oefentoets consequenties hebben voor de uiteindelijke examenopgaven.

Dankzij onder meer de oefentoets kan het ontwikkelteam de uiteindelijke opgaven ordenen op moeilijkheidsgraad. Daarvoor zijn twee redenen. Deelnemers kunnen aan eenvoudige opgaven in het begin zelfvertrouwen ontnemen voor de rest van de toets. En deelnemers hebben een kleinere kans te blijven hangen in lastige opgaven waardoor ze bij de afname toch in tijdproblemen komen.

Om na te gaan of de toets de domeinen voldoende dekt, kan het ontwikkelteam de examenopgaven aan één of meer deskundigen voorleggen. Dat kunnen collega's of externen zijn. De deskundigen krijgen beschikking over de referentieniveaus en weten per opgave wat het toetsdoel is. Zij kunnen iedere opgave aan de hand van het toetsdoel beoordelen. En ze kunnen beoordelen of het instrument als geheel dekkend is voor de domeinen.

2. Instellingsexamens Nederlandse taal

Dit hoofdstuk bestaat uit drie paragrafen. Paragraaf 2.1 karakteriseert de verschillen tussen referentieniveau 2F en 3F. Vervolgens komen in paragraaf 2.2 de vier domeinen van het onderdeel taal uitvoerig aan bod. Bij elk (sub)domein geven we de mogelijkheden aan om zelf toetsen te ontwikkelen of bestaande toetsen in te zetten, met de voor- en nadelen van elke toetsvorm. De laatste paragraaf (2.3) vat de voor- en nadelen van alle beschreven toetsen samen in een schematisch overzicht⁵.

2.1 De verschillen tussen 2F en 3F

Met ingang van schooljaar 2010-2011 hebben mbo-instellingen te maken met referentieniveau 2F en 3F voor taal en rekenen. Deelnemers van niveau 4-opleidingen moeten aan het eind van hun opleiding niveau 3F beheersen. Voor deelnemers van niveau 1-, 2- en 3-opleidingen geldt 2F als eindniveau. Dit zijn generieke eisen. Deze eisen gelden dus voor alle deelnemers op een bepaald mbo-niveau. Het gaat dus niet om beroepsgerichte eisen (zie ook deel 1 van deze handreiking).

Wat zijn nu de kenmerkende verschillen tussen niveau 2F en 3F?

Op het gebied van de productieve vaardigheden (spreken en schrijven) zijn er duidelijke verschillen tussen niveau 2F en niveau 3F. Een deelnemer op niveau 3F heeft minder ondersteuning en voorbereiding nodig bij het uitvoeren van taalhandelingen. Ook worden de onderwerpen waarover een deelnemer kan spreken of schrijven op niveau 3F abstracter. Verder beschikt een deelnemer op niveau 3F over een grotere woordenschat en een betere grammaticale beheersing dan een deelnemer op 2F.

Bij de receptieve vaardigheden (lezen en luisteren) horen op niveau 3F langere en meer complexe teksten. Die complexiteit uit zich in de opbouw, in meer impliciete verwijzingen en een hogere informatiedichtheid. Ook moet een deelnemer op niveau 3F meer met een tekst kunnen doen dan een deelnemer op niveau 2F. Bij 3F horen vaardigheden als conclusies trekken naar aanleiding van de tekst en de argumentatie van de schrijver van de tekst beoordelen.

Zie voor een gedetailleerde beschrijving van de referentieniveaus 2F en 3F voor taal het Referentiekader taal en rekenen (2009).

2.2 Vier domeinen

Voor taal zijn vier domeinen beschreven:

- mondelinge taalvaardigheid
- lezen
- schrijven
- begrippenlijst en taalverzorging

Sommige domeinen vallen uiteen in subdomeinen. Zo zijn luisteren, gesprekken en spreken subdomeinen van het domein mondelinge taalvaardigheid. Op niveau 4 worden vanaf schooljaar 2013-2014 luisteren en lezen centraal geëxamineerd (niveau 3F). Het instellingsexamen toetst vanaf dat moment de beheersing van de domeinen schrijven, begrippenlijst en taalverzorging en de subdomeinen gesprekken en spreken. Tot die tijd examineren de opleidingen de beheersing van de vier domeinen in een instellingsexamen. Het is nog niet bekend of deze precieze verdeling ook gaat gelden voor niveau 1, 2 en 3. Wel komt er zeker een centraal ontwikkeld examen voor de opleidingsniveaus 2 en 3 in schooljaar 2014-2015 (niveau 2F). Ook is zeker dat in de tussenliggende periode de opleidingen alle domeinen examineren in een instellingsexamen.

⁵ Dit overzicht van toetsen is niet uitputtend en is een momentopname. Er zullen wellicht in de nabije toekomst andere toetsen op de markt komen die ingezet kunnen worden binnen het instellingsexamen Nederlandse taal. In dit hoofdstuk wordt niet ingegaan op methodegebonden toetsen.

Voor de periode tot de invoering van centrale examens kunnen de mbo-instellingen zich inschrijven voor deelname aan pilotexamens (zie ook deel 1 van deze handreiking). De keuze voor deelname aan de pilotexamens wordt bepaald door inhoudelijke afwegingen en door de organisatorische consequenties die de afname van de pilotexamens impliceren. Het College voor Examens informeert de mbo-instellingen in de loop van het schooljaar 2010-2011 over deze organisatorische consequenties. De mbo-instelling bepaalt zelf het aantal deelnemers aan de pilotexamens (onder voorbehoud van een eventueel landelijk vastgestelde onder- of bovengrens aan het aantal mbo'ers).

Deze pilotexamens vinden voor niveau 4 plaats in schooljaar 2011-2012 en 2012-2013. Niveau 1, 2 en 3 beginnen een jaar later: in schooljaar 2012-2013 en 2013-2014. Het jaar voordat de pilotexamens plaatsvinden, zijn er voor zowel niveau 4 als voor niveau 1, 2 en 3 prepilots. Deelname aan de pilotexamens (niet aan de prepilots) dekt de (sub)domeinen lezen en luisteren van het instellingsexamen.

In de volgende paragrafen komen de vier domeinen van het referentieniveau taal aan bod.

Mondelinge taalvaardigheid

Het domein mondelinge taalvaardigheid valt uiteen in de volgende subdomeinen:

- luisteren
- spreken
- gesprekken

Het subdomein gesprekken combineert de subdomeinen luisteren en spreken. In een gesprek moet een deelnemer luisteren naar zijn of haar gesprekspartner én een reactie kunnen geven. De volgende gespreksvormen vallen onder dit domein: verkoopgesprekken, stagegesprekken, werkoverleggen, discussies enzovoort.

Vanaf 2013-2014 vinden er in dit domein centrale examens plaats op het subdomein luisteren, voor de deelnemers van niveau 4. De subdomeinen gesprekken en spreken blijven vanaf die datum deel uitmaken van het instellingsexamen. Tot die tijd is er voor niveau 4 dus een tijdelijke verplichting luisteren als instellingsexamen te examineren.

Zelf ontwikkelen

De instelling kan zelf toetsen ontwikkelen voor de

subdomeinen luisteren, spreken en gesprekken. Om de betrouwbaarheid van de toetsen te verhogen, is het raadzaam de stappen van het stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen' (zie hoofdstuk 1) te doorlopen. Denk bij het zelf ontwikkelen van exameninstrumenten ook aan de organiseerbaarheid en de uitvoerbaarheid.

Voor elk van de subdomeinen zijn er verschillende toetsvormen mogelijk. Deze komen hier per subdomein aan bod.

Luisteren

Een luistertoets bestaat uit één of meerdere luisterfragmenten (bijvoorbeeld interviewteksten). Bij elk fragment horen keuzevragen. Deze opdrachten kunnen van de deelnemer vragen een samenvatting te geven of in te gaan op een element uit het fragment. Meestal gaat het om meerkeuzevragen. Open vragen kunnen ook, maar ze zijn moeilijker scoorbaar en tijdrovender. Cito ontwikkelde het prototype van het centraal ontwikkeld examen. Dit examen geeft een beeld van het toekomstige centraal ontwikkeld examen. Het zou daarom kunnen fungeren als inspiratiebron voor de ontwikkeling van een instellingsexamen luisteren. Het prototype is te vinden op de website van het College voor Examens (www.cve.nl) en op de website van het Steunpunt taal en rekenen mbo (www.steunpunttaalen-rekenenmbo.nl).

Het College voor Examens stelt maart 2011 voorbeeldexamens taal en rekenen mbo beschikbaar. Dit zijn volledige examens, bedoeld als oefenmateriaal voor de scholen. Deze toetsen bevatten uiteraard alleen de (sub)domeinen die scholen vanaf 2013-2014 centraal examineren. Ook deze voorbeeldexamens kunnen inspiratiebron zijn voor een instellingsexamen luisteren. In tegenstelling tot de pilotexamens zijn deze voorbeeldexamens niet als instellingsexamen bruikbaar. Er is immers geen sprake van geheimhouding.

Spreken

Een spreektaak kan uitgevoerd worden binnen de beroepscontext of binnen een andere context zoals binnen de school. Een spreektaak beoordelen is in de praktijk niet eenvoudig, zeker wanneer een spreektaak binnen de beroepscontext (bijvoorbeeld in het kader van een proeve van bekwaamheid) wordt uitgevoerd. Het risico bestaat dat de beoordeling van de beroepsvaardigheid en de taalvaardigheid door elkaar lopen.

Het verhoogt de betrouwbaarheid wanneer een afzonderlijke, geschoolde beoordelaar de taalvaardigheid beoordeelt.

Voorafgaand aan de spreektaak moet voor de deelnemer helder zijn op wat voor spreektaak hij zich moet voorbereiden en wat er van hem verwacht wordt. Als voorbeeld nemen we een presentatie, die de beoordelaar examineert met een beoordelingslijst. In die beoordelingslijst zijn de criteria van het referentiekader verwerkt. Het schema hieronder toont een fragment van een beoordelingslijst spreken op 3F (een presentatie houden).

Een beoordeling wordt betrouwbaarder, wanneer de beoordelaar de spreektaak kan terugluisteren. Dit is mogelijk met een beeld- of geluiddrager.

Voor het beoordelen van een spreektaak moet de beoordelaar het referentiekader goed kennen. De inhoud en manier van werken van het onderdeel taal komt voor een groot deel overeen met het Raamwerk Nederlands (Bohenn e.a., 2007; zie ook de contrastieve analyse van Litjens e.a., 2010). Beoordelaars die goed thuis zijn in dit instrument zullen niet veel moeite hebben met het nieuwe referentiekader.

Gesprekken

Voor het examineren van gesprekken gelden in grote lijnen dezelfde richtlijnen en adviezen als voor spreken. Ook hierbij is het toetsen lastig en bestaat bij gecombineerde toetsing van beroepsvaardigheid en taalvaardigheid het risico dat deze elementen door elkaar lopen. Bovendien maakt de combinatie van de twee vaardigheden die bij een gesprek horen (spreken en luisteren) de beoordeling al lastig.

Voor het examineren van gesprekken zijn er verschillende gespreksituaties mogelijk. Denk bijvoorbeeld aan een adviesgesprek, een verkoopgesprek of een interview. De inhoud van de gesprekken kan gerelateerd zijn aan het beroep, maar het kan ook andere inhouden betreffen.

Ook de beoordeling van gesprekken wordt betrouwbaarder wanneer van het gesprek een beeld- of geluidsopname terug te zien/luisteren is.

Een goed gekwalificeerde beoordelaar moet deze situaties beoordelen met een beoordelingsformulier, gebaseerd op het referentiekader. Om een beeld te geven, toont het schema op de volgende pagina een fragment van zo'n formulier.

3F Spreken	Kenmerken waaraan de taak moet voldoen	Beoordeling
Samenhang	Houdt een samenhangend verhaal, met een inleiding, een middenstuk en een slot.	
	Maakt gebruik van signaalwoorden en verbindingswoorden om een heldere tekst te krijgen.	
Afstemming op doel	Kan de luisteraars duidelijk maken wat hij/zij wil bereiken.	
	Kan verschillende doelen combineren (bijvoorbeeld informeren en overtuigen).	
Afstemming op publiek	Houdt rekening met wat het publiek beleefd vindt. Houdt ook rekening met de situatie: formeel of informeel.	
	Als het publiek een interessante kwestie aandraagt, kan daarop spontaan ingegaan worden en afgeweken worden van het verhaal dat is voorbereid.	

Bron: Zadkine

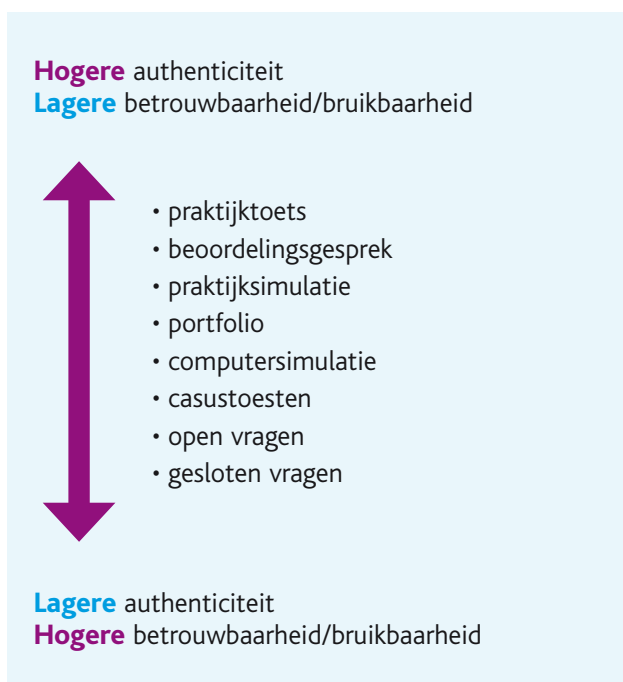
3F Gesprekken	Kenmerken van de taakuitvoering	Beoordeling
Beurten nemen	Houdt een samenhangend verhaal, met een inleiding, een middenstuk en een slot.	
	Maakt gebruik van signaalwoorden en verbindingswoorden om een heldere tekst te krijgen.	
Afstemming op doel	Kan de luisteraars duidelijk maken wat hij/zij wil bereiken.	
	Kan verschillende doelen combineren (bijvoorbeeld informeren en overtuigen).	
Woordgebruik en woordenschat	Houdt rekening met wat het publiek beleefd vindt. Houdt ook rekening met de situatie: formeel of informeel.	
	Kent veel woorden om de spreektaak uit te voeren en kan met woorden variëren. Als de deelnemer een woord niet weet, kan hij/zij zichzelf eruit redden.	

Bron: Zadkine

Betrouwbaarheid en authenticiteit

De verschillende toetsvormen voor spreken, gesprekken en luisteren scoren verschillend op validiteit en betrouwbaarheid. Beoordelingsgesprekken en praktijksimulaties hebben een hogere authenticiteit, maar zijn minder betrouwbaar. Dit spanningsveld treedt altijd op bij productieve taalvaardigheden. Voor de betrouwbaarheid zijn deze toetsvormen dus afhankelijk van zorgvuldige afspraken en goede afstemming.

Het volgende schema geeft verschillende toetsvormen in dit verband weer.

Bron: Cito

Inzet van bestaande toetsen

De bestaande instrumenten op de Nederlandse markt toetsen vooral de receptieve vaardigheden. Er bestaan voor het mbo-veld enkele veelgebruikte toetsen waarin de mondelinge taalvaardigheid aan bod komt. Voor mondelinge taalvaardigheid beschrijven we hier de volgende toetsen:

- TOA (Bureau ICE)
- TNT (Deviant)
- De Vries Taaltoetsen (De Vries Taaltrainingen)

Deze toetsen examineren het subdomein luisteren afzonderlijk. TOA en De Vries Taaltoetsen examineren ook het subdomein spreken. Gesprekken komen alleen bij De Vries Taaltoetsen aan bod.

TOA – Bureau ICE

De TOA (Toolkit Onderwijs en Arbeidsmarkt) is een webbased toetsbatterij met onderdelen die los zijn in te zetten: Nederlandse taal, rekenen, leren, loopbaan & burgerschap, moderne vreemde talen (Engels, Duits) en studievaardigheden. Er zijn geen verplichte combinaties. De toets Nederlandse taalvaardigheid van de TOA baseert zich op de niveaus van het Raamwerk Nederlands. Bureau ICE is bezig de toets te vernieuwen en maakt daarbij een vertaalslag naar het referentiekader. Voor onderdelen uit het referentiekader die de huidige toetsbatterij niet dekt, voegt Bureau ICE toetsmateriaal toe.

De TOA toetst en beoordeelt het onderdeel luisteren. De deelnemer krijgt vragen over een luisterfragment,

gebonden aan een tijdslimiet. Als de maximale tijd is verstreken, sluit de toets vanzelf af. Een deelnemer met dyslexie kan vijftienvijftig procent meer tijd krijgen. Degene die de toets voor de deelnemer klaarzet, moet dit handmatig instellen. Een deelnemer beheerst een bepaald niveau (volgens de definitie in termen van het Raamwerk Nederlands) als hij tachtig procent van de items correct maakt. Hoe dit zich verhoudt tot het referentiekader, moet nog blijken.

Voor het onderdeel spreken bevat de TOA spreekopdrachten voor de deelnemer. Dit zijn pdf-bestanden om uit te printen. Voor de docent is er een digitaal beoordelingsmodel. Nadat het beoordelingsmodel is ingevuld, geeft de toets een diagnose.

Meer informatie over de TOA: www.bureau-ice.nl.

VOORDELEN

- Webbased instrument, resultaten worden door het programma beoordeeld
- Snel van grote groepen deelnemers het taalniveau weten
- Voortgang meten

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus
- Spreekvaardigheid moet handmatig worden beoordeeld
- Vaardigheid gesprekken ontbreekt

TNT – Uitgeverij Deviant

De TNT (Taalniveautest Nederlands) is een webbased toets, gebaseerd op de niveaus van het Raamwerk Nederlands. Op dit moment bouwt de uitgever de TNT om naar de niveaus en domeinen van het referentiekader.

Deze toets stelt het taalniveau van de deelnemer vast voor de (sub)domeinen luisteren, lezen & taalstructuur en woordenschat. De subdomeinen spreken en gesprekken komen niet aan bod.

De TNT bestaat uit een databank met 160 korte taaltaken. Dit zijn opdrachten die de deelnemer uitvoert door te luisteren, te lezen of geschreven tekst aan te vullen. Voor elk onderdeel (luisteren, lezen, taalstructuur en woordenschat) zijn maximaal veertig taaltaken beschikbaar. De toets duurt dertig (niveau A2/1F) tot negentig minuten (niveau C1/4F).

De toets is adaptief en gebruikt opgaven in de meer-

keuzevorm die hij genereert uit de TNT-taaltakenbank. Deze opgaven lopen van de niveaus A2/1F tot C2/4F. Vervolgens reageert het programma op het aantal correcte antwoorden. Als een deelnemer op een bepaald niveau een te hoge foutscore heeft, dan volgen geen vragen meer op het volgende niveau. Scoort de deelnemer wel voldoende, dan volgen er moeilijkere vragen. De deelnemer kan de toets op elk moment afbreken. Het adaptieve karakter van de TNT maakt hem ongeschikt voor summatieve doeleinden. De toets past dus niet onverkort in het instellingsexamen. De uitgever is momenteel bezig met de ontwikkeling van summatieve toetsen. Deze worden gratis geleverd aan gebruikers van de taalmethodologie van Deviant.

Meer informatie over de TNT: www.uitgeverij-deviant.nl.

VOORDELEN

- Webbased instrument, resultaten worden door het programma beoordeeld
- Snel van grote groepen deelnemers het taalniveau weten
- Voortgang meten

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus
- Door het adaptieve karakter is de toets ongeschikt voor summatieve toetsing
- Geen spreekvaardigheid en geen gespreksvaardigheid

De Vries Taaltoetsen – De Vries Taaltrainingen

De Vries Taaltoetsen zijn niveaubepalende toetsen Nederlands op de niveaus A2, B1, B2 en C1 volgens het Raamwerk Nederlands. Voor de deelvaardigheden lezen, luisteren, gesprekken voeren, spreken en schrijven zijn er modules met toetsopgaven. Luisteropnames ondersteunen alle toetsopgaven bij de deelvaardigheid luisteren. De toetsen worden compleet met antwoordmodellen, beoordelingscriteria, hulpformulieren voor de docent en antwoordbladen voor de deelnemer geleverd.

De uitgever zet de toetsen op dit moment om naar de niveaus van het referentiekader. Deze toetsen zullen per deelvaardigheid georganiseerd zijn. Dit houdt bijvoorbeeld in dat de deelnemer voor luisteren een separate beoordeling 2F of 3F krijgt.

Meer informatie over De Vries Taaltoetsen: www.devriestaaltrainingen.nl.

Lezen

Bij het domein lezen worden de volgende subdomeinen onderscheiden:

- zakelijke teksten
- fictionele, narratieve en literaire teksten

Voor mbo'ers geldt alleen het subdomein zakelijke teksten. Teksten in het subdomein zakelijk zijn niet alleen de theorieteksten die tijdens de opleiding aan bod komen. Onder zakelijke teksten vallen ook teksten op internet en in kranten, vakbladen, instructies, e-mails, brieven, formulieren enzovoort. Het zijn teksten die een deelnemer in zowel een werksituatie als in het dagelijks leven tegen kan komen.

Zelf ontwikkelen

Een mbo-instelling kan aan de hand van het stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen' een instellingsexamen ontwikkelen (zie hoofdstuk 1).

De eenvoudigste manier om de vaardigheid lezen te examineren is door deelnemers teksten met vragen voor te leggen. De omvang van de teksten, het aantal vragen en het soort vragen kan per niveau verschillen. De teksten kunnen authentiek zijn of gebaseerd worden op teksten die een deelnemer in het dagelijks leven kan tegenkomen. Ze kunnen gaan over een onderwerp dat aansluit bij de interesse en leefwereld van de deelnemer. Generieke niveaus examineren met een beroepsspecifieke tekst past goed bij de aard van het beroepsonderwijs. Het veronderstelt wel dat er voor elke opleiding een afzonderlijk examen beschikbaar is. Als het de bedoeling is dat hetzelfde instellingsexamen door verschillende opleidingen wordt gebruikt, ligt het niet voor de hand om al te beroepsspecifieke teksten te gebruiken. Die zijn te specialistisch en kunnen deelnemers van de betreffende opleidingen een onfaire voorgrond geven.

Bij de teksten kunnen ook open vragen horen. Deze moeten worden voorzien van een eenduidig antwoordmodel. Dat is bij gesloten vragen gemakkelijker. De verwachting is dat straks het centraal ontwikkeld examen lezen voor niveau 4-opleidingen bestaat uit teksten met meerkeuzevragen. De onderwerpen van de teksten zijn afkomstig uit het spectrum Leren, Loopbaan & Burgerschap. Voor het domein luisteren ontwikkelt Cito voor het College voor Examens een prototype van

het centraal ontwikkeld examen. Dit examen geeft een beeld van het toekomstige examen en kan daarom fungeren als inspiratiebron voor de ontwikkeling van een instellingsexamen lezen.

In maart 2011 brengt het College voor Examens voorbeeldexamens taal en rekenen mbo naar buiten. Deze examens kunnen uiteraard ook weer inspiratiebron zijn voor de ontwikkeling van een instellingsexamen lezen.

Inzet van bestaande toetsen

Mbo-instellingen kunnen de leesvaardigheid van deelnemers examineren met een bestaande toets. Voor het domein lezen zijn de volgende toetsen op de markt.

- TOA (Bureau ICE)
- TNT (Deviant)
- Volg- en Adviesstelsel mbo (Cito)
- De Vries Taaltoetsen (De Vries Taaltrainingen)

TOA – Bureau ICE

Het onderdeel lezen van de TOA (Toolkit Onderwijs en Arbeidsmarkt) bestaat uit teksten met meerkeuzevragen. Het aantal vragen bij een tekst varieert van één tot vijf, afhankelijk van de lengte van de tekst. Bij items die meetellen voor de niveaubepaling zijn de teksten een stuk langer. Deelnemers die met de toets beginnen, krijgen eerst een voorbeelditem gepresenteerd. Hierna krijgen ze de tekst te lezen.

De toetsen kennen een tijdslimiet. De deelnemers krijgen 75 minuten voor een toets van 30 items en 50 minuten voor een toets van 20 items. Als de maximale tijd is verstreken, sluit de toets vanzelf af. Een deelnemer met dyslexie krijgt 25% meer tijd. Dat moet de beoordelaar vooraf instellen als hij de toets klaarzet. Een deelnemer beheerst een bepaald niveau (in termen van het Raamwerk Nederlands) als hij 80% van de items correct maakt. Hoe dit zich verhoudt tot het referentiekader, zal blijken uit de vertaalslag naar het referentiekader, waar Bureau ICE momenteel aan werkt. De tekstsoorten die aan bod komen, zijn rapporten, verslagen en artikelen en informatieve teksten. Schema's en formulieren behandelt de toets nauwelijks. Correspondentie, aanwijzingen en instructies komen nu alleen nog voor op niveau A2 volgens het Raamwerk Nederlands. Dit niveau staat ongeveer gelijk aan niveau 1F van het referentiekader.

Meer informatie over de TOA: www.bureau-ice.nl.

VOORDELEN

- Webbased instrument, resultaten worden door het programma beoordeeld
- Snel van grote groepen deelnemers het taalniveau weten
- Voortgang meten

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus

TNT – Deviant

In de TNT (Taalniveautest Nederlands) van uitgeverij Deviant zijn veertig taaltaken leesvaardigheid beschikbaar. De toets correspondeert met de niveau-indeling van het Raamwerk Nederlands. De toets duurt dertig minuten (niveau A2/1F) tot negentig minuten (niveau C1/4F). De TNT is een adaptieve meerkeuzetoets, waarin de deelnemer bij elke taalkaak één juist antwoord kiest. Het programma reageert op het aantal correct gegeven antwoorden. De vragen uit de TNT-taaltakenbank beginnen bij niveau A2/1F en lopen op tot en met niveau C2/4F.

Als een deelnemer op een bepaald niveau een te hoge foutscore heeft, dan krijgt hij geen vragen meer uit een hoger niveau. Scoort de deelnemer wel voldoende, dan gebeurt dat wel. Zo bepaalt de toets het hoogste niveau van de deelnemer. De TNT kan op elk moment worden onderbroken, omdat de antwoorden per deelnemer bewaard blijven.

Meer informatie over de TNT: www.uitgeverij-deviant.nl.

VOORDELEN

- Webbased instrument, resultaten worden door het programma beoordeeld
- Snel van grote groepen deelnemers het taalniveau weten
- Voortgang meten

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus

Volg- en Adviesstelsysteem mbo – Cito

Het Volg- en Adviesstelsysteem (VAS) mbo van Cito volgt en examineert niet alleen de taalvaardigheden van een deelnemer, maar ook zijn rekenvaardigheden, studievaardigheden en sociaal-emotionele ontwikkeling. De

onderdelen van de VAS zijn afzonderlijk aan te schaffen en in te zetten. Alle instrumenten zijn webbased en zowel klassikaal als individueel af te nemen.

Het onderdeel TaalSchaal Lezen van het Volg- en Adviesstelsysteem mbo bestaat uit een intake-toets en een voortgangstoets. TaalSchaal Lezen toetst de leesvaardigheid van de deelnemer op niveau 1 en 2. De toetsen zijn gebaseerd op de tekstsoorten, tekstkenmerken en leesvaardigheids-eisen voor de niveaus A2 en B1 volgens het Raamwerk Nederlands. Met de intake-toets kan de school zwakke lezers opsporen en een remediërend programma samenstellen. De voortgangstoets moet periodiek peilen of de leesprestaties van de deelnemers verbeteren.

De teksten en opgaven van de toets zijn gemaakt in samenwerking met mbo-docenten en auteurs van het Raamwerk Nederlands. De vragen gaan over alledaagse en algemene situaties in het onderwijs en het beroep. De afname duurt zestig minuten en kan individueel of klassikaal plaatsvinden. Na afname worden de gegevens automatisch doorgestuurd naar Cito. Cito zorgt voor de verwerking en levert individuele online-scores en rapportages. Deze zijn beveiligd en alleen via de Cito Portal te verkrijgen.

Inmiddels worden de rapportages automatisch gekoppeld aan de referentieniveaus taal.

Meer informatie over VAS-mbo: www.cito.nl.

VOORDELEN

- Webbased instrument, resultaten worden door het programma beoordeeld
- Snel van grote groepen deelnemers het taalniveau weten
- Voortgang meten

NADELEN

- Bestrijkt alleen het domein lezen

De Vries Taaltoetsen – De Vries Taaltrainingen

De Vries Taaltoetsen zijn niveaubepalende toetsen Nederlands op de niveaus A2, B1, B2 en C1 volgens het Raamwerk Nederlands. Momenteel worden de toetsen omgezet naar de niveaus van het referentiekader. Voor de vaardigheid lezen zijn er modules met toetsopgaven. De toetsen komen compleet met antwoordmodellen, beoordelingscriteria, hulpformulieren voor de docent en antwoordbladen voor de deelnemer.

Meer informatie over De Vries Taaltoetsen: www.devriestaaltrainingen.nl.

VOORDELEN

- Voorziet in alle domeinen van het referentieniveau

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus
- Arbeidsintensief om alle toetsen handmatig af te nemen en te beoordelen

In plaats van bestaande toetsen voor lezen in te zetten, is het mogelijk om in de periode tot de invoering van de centraal ontwikkelde examens deel te nemen aan de eerder genoemde pilotexamens. Deze kunnen fungeren als instellingsexamen voor de (sub)domeinen die zij dekken (lezen en luisteren). Deelname aan het pilotexamen is niet alleen maar gemakkelijk: het heeft organisatorische en systeemtechnische consequenties.

Schrijven

Deelnemers moeten in het dagelijks leven en in hun beroepssituatie regelmatig schrijven. Dit varieert van een bestelformulier invullen tot een e-mail schrijven of notuleren bij een vergadering. De complexiteit en de intensiteit van het schrijven van een deelnemer is afhankelijk van zijn opleiding. De schrijfsituaties als burger in het dagelijks leven zijn echter voor iedere deelnemer ongeveer hetzelfde.

Het domein schrijven voor niveau 4 blijft vanaf 2013-2014 deel uitmaken van het instellingsexamen.

Het subdomein taalverzorging (onderdeel van het vierde domein) valt goed te integreren in het domein schrijven. Dit wordt later in dit hoofdstuk duidelijk gemaakt met een voorbeeld van een beoordelingsformulier.

Schrijftaken in een instellingsexamen examineren, kan vanuit een beroeps- of sectorspecifieke of een algemene invalshoek. Het voordeel van een beroeps-/sectorspecifieke invalshoek is dat de toets inhoudelijk beter aansluit bij de beroepsopleiding. De toets wordt dan ingebed in het competentiegerichte onderwijs. Het voordeel van een algemene invalshoek is dat alle opleidingen het examen kunnen gebruiken. Dat maakt de resultaten beter vergelijkbaar. Bovendien vergt deze oplossing minder ontwikkelcapaciteit.

Zelf ontwikkelen

Ook een zelfontwikkelde schrijftoets is beroeps- of sectorgebonden of instellingsbreed. Net als bij andere toetsen kunnen mbo-instellingen samenwerken bij de ontwikkeling.

Een schrijfoopdracht kan bestaan uit een werkstuk, een verslag, een brief of een vrije schrijfoopdracht. De deel-

3F Schrijven	Kenmerken van de taakuitvoering	Beoordeling
Samenhang	Kan in een lange tekst structuur aanbrengen door middel van een begin, een middenstuk en een slot.	
	De alinea's zijn verbonden tot een samenhangende tekst. Ook langere teksten zijn logisch opgebouwd.	
	Verbindingswoorden en voegwoorden zijn correct gebruikt.	
	80% moet goed gebruikt zijn.	
	Relaties in de tekst (oorzaak-gevolg, overeenkomst-vergelijking) zijn duidelijk weergegeven.	
Woordgebruik en woordenschat	Kan verschillende schrijfdoelen in een tekst combineren.	
	Kan de opbouw van de tekst aan het doel van de tekst aanpassen.	

Bron: Zadkine

nemer krijgt een opdracht op papier. Deze opdracht vermeldt waar het schrijfproduct over moet gaan en aan welke eisen het moet voldoen. De beoordelaar kan het product beoordelen aan de hand van een beoordelingsformulier. Hierin zijn de eisen van het referentiekader voor het domein schrijven verdisconteerd. Dit beoordelingsformulier kan ook taalverzorging beoordelen, omdat deze twee vaardigheden nauw met elkaar samenhangen. Het is immers niet logisch om de spelling, interpunctie en grammatica in een schrijfproduct buiten beschouwing te laten en afzonderlijk te examineren. Op de vorige pagina staat een fragment van een beoordelingsformulier schrijven.

Bij het zelf ontwikkelen van een instellingsexamen is het aan te raden het stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen' te gebruiken (zie hoofdstuk 1). Ook voor het beoordelen van schrijftaken moet een beoordelaar de inhoud en de manier van werken van het referentiekader voldoende kennen.

Inzet van bestaande toetsen

Het examineren van een productieve vaardigheid als schrijven is lastiger dan bijvoorbeeld lezen en luisteren. Daarom kan de beoordeling niet worden geautomatiseerd. Beoordelen moet dus altijd handmatig, met geschikte beoordelingsmodellen. Daarom zijn er voor het mbo maar weinig toetsinstrumenten op de markt voor schrijfvaardigheid. Slechts twee toetsen bevatten zo'n onderdeel.

TOA – Bureau ICE

Het onderdeel schrijven van de TOA (Toolkit Onderwijs en Arbeidsmarkt) bestaat uit een schrijfopdracht, beschikbaar als printbaar pdf-bestand. De docent kan het schrijfproduct van de deelnemer met een digitaal beoordelingsformulier beoordelen.

Meer informatie over de TOA: www.bureau-ice.nl.

De Vries Taaltoetsen – De Vries Taaltrainingen

De Vries Taaltoetsen zijn niveaubepalende toetsen Nederlands op de niveaus A2, B1, B2 en C1 volgens het Raamwerk Nederlands. Op dit moment zet de uitgever de toetsen om naar de niveaus van het referentiekader.

Voor de deelvaardigheid schrijven zijn er modules met toetsopgaven. De toetsen worden compleet met antwoordmodellen, beoordelingscriteria, hulpformulieren voor de docent en antwoordbladen voor de deelnemer geleverd.

Meer informatie over De Vries Taaltoetsen:

www.devriestaaltrainingen.nl.

VOORDELEN

- Voorziet in alle vaardigheden van het referentieniveau

NADELEN

- Geeft (nog) geen resultaten in termen van de referentieniveaus
- Arbeidsintensief om alle toetsen handmatig af te nemen en te beoordelen

Taalverzorging en begrippenlijst

Het subdomein taalverzorging leent zich goed voor integratie in het domein schrijven. Het subdomein *begrippenlijst* gaat over het specifiek benoemen van taalverschijnselen, zoals *punt*, *komma*, *zelfstandig naamwoord* en *werkwoord*, maar ook *mening* en *paragraaf*. Deelnemers moeten dit soort begrippen kennen om te kunnen spreken over taal en taalverschijnselen. De bedoeling van dit subdomein is dat deelnemers bepaalde verschijnselen kunnen **benoemen** in contextrijke taalsituaties⁶. Anders gezegd: de dingen moeten een naam hebben om erover te kunnen spreken.

Het is de bedoeling dat de begrippen tijdens de taallessen en -activiteiten gebruikt en toegepast worden. Een apart instellingsexamen (of deel ervan) volledig besteden aan het subdomein *begrippenlijst* ligt bij dit uitgangspunt dan ook niet voor de hand. Het subdomein *begrippenlijst* **hoeft daarom niet, maar mag wel** apart geëxamineerd worden,

Op dit moment zijn er nauwelijks leermiddelen of toetsen die inspelen op het domein 'begrippenlijst'. Na de zomer van 2010 kunnen instellingen voor de derde keer⁷ de gratis diagnostische toetsen van Cito gebruiken. Deze toetsen bevatten een onderdeel taalverzorging dat ook de begrippen toetst.

⁶ Uit 'Een nadere beschouwing' – juli 2009, pagina 21.

⁷ OCW stelt gedurende een periode van 3 jaar diagnostische toetsen beschikbaar die gebaseerd zijn op de referentieniveaus. Studietoetsjaar 2010-2011 betreft het laatste jaar.

Zelf ontwikkelen

Er zijn geen aparte toetsen die het domein taalverzorging en begrippenlijst dekken. Mbo-instellingen moeten deze dus zelf ontwikkelen wanneer ze deze (sub)domeinen apart willen examineren.

Begrippenkennis examineren kan met open en gesloten vragen. Een veel voorkomende vorm is een opdracht die bestaat uit een zin met een onderstreept woord. Deelnemers kiezen het passende begrip uit een reeks ant-

woordmogelijkheden (meerkeuzevorm) of benoemen de woordsoort zelf (open vorm).

2.3 De toetsen in schema

Het onderstaande schema biedt een snel overzicht op een aantal gebruiksaspecten van de taaltoetsen in dit hoofdstuk.

	webbased afname	webbased verwerking	gebruiksdoel	koppeling aan referentieniveaus	dekking (sub) domeinen
TNT	Ja	Ja	Voortgang	Ja	Lezen, luisteren, taalstructuur en woordenschat
TOA	Ja	Ja: lezen en luisteren Nee: spreken en schrijven	Intake, voortgang, diagnose	Nee, Raamwerk Nederlands Prognose: zomer 2010	Lezen, luisteren, spreken en schrijven
VAS-mbo Taalschaal Lezen	Ja	Ja	Voortgang	Ja	Lezen
De Vries Taaltoetsen	Nee	Nee	Voortgang	Nee, Raamwerk Nederlands Prognose: zomer 2010	Lezen, luisteren, gesprekken voeren, spreken, schrijven

3. Instellingsexamens rekenen

Dit hoofdstuk behandelt de instellingsexamens rekenen. Paragraaf 3.1 schetst de referentieniveaus rekenen. Paragraaf 3.2 gaat dieper op de referentieniveaus in. Vervolgens komen in 3.3 de verschillen tussen niveau 2F en 3F aan bod. Paragraaf 3.4 geeft aan wat de eisen voor het instellingsexamen zijn, waarna paragraaf 3.5 het feitelijke samenstellen van het instellingsexamen behandelt. Deze paragraaf gaat eerst in op het zelf ontwikkelen. Hierna worden de toetsen besproken die bruikbaar zijn als instellingsexamen. Tot slot volgt in paragraaf 3.6 een samenvattend overzicht van de voor- en nadelen van alle besproken toetsen.

3.1 De referentieniveaus rekenen

Bij de referentieniveaus gaat het om generieke eisen. Deze eisen gelden voor alle deelnemers van een bepaald niveau. De specifieke eisen van een opleiding of beroep komen niet aan bod.

De referentieniveaus rekenen zijn uitgewerkt in vier domeinen:

1. getallen
2. verhoudingen
3. meten en meetkunde
4. verbanden

Net als bij taal zijn er bij elk rekendomein fundamentele niveaus en streefniveaus. In tegenstelling tot taal, dat vier fundamentele niveaus kent, is rekenen onderscheiden in drie niveaus. Het vierde niveau is niet ingevuld, omdat men anders in het domein wiskunde terecht komt.

Een ander verschil is dat bij taal het streefniveau simpelweg gelijk is aan het bovenliggende fundamentele niveau. Daar is 1S dus 2F. Bij rekenen daarentegen is het streefniveau een afzonderlijk beschreven, abstracter niveau. Dit niveau bereidt voor op wiskunde.

3.2 Nadere omschrijving van de referentieniveaus

Het referentiekader omschrijft de domeinen van de referentieniveaus rekenen als volgt:

- 1 **Getallen.** Hieronder vallen basisbewerkingen, rekenstrategieën, gebruik rekenmachine, getalsbegrip, onderlinge relatie tussen getallen, getalsnotaties.
- 2 **Verhoudingen.** Hieronder vallen (berekeningen met) procenten, breuken, kommagetallen, verhoudingsproblemen.
- 3 **Meten en meetkunde.** Hieronder vallen meten, meeteenheden, aanzichten, doorsneden, plaatsbepaling, routebeschrijving, omtrek, oppervlakte, inhoud.
- 4 **Verbanden.** Hieronder vallen (rekenen met) tabellen, grafieken, (woord)formules, vergelijkingen, variabelen.

Elk rekendomein bestaat uit de volgende onderdelen:

- **Notatie, taal en betekenis**, waarbij het gaat om de uitspraak, schrijfwijze en betekenis van getallen, symbolen en relaties en om het gebruik van wiskundetaal.
- **Met elkaar in verband brengen**, waarbij het gaat om het verband tussen begrippen, notaties, getallen en dagelijks spraakgebruik.
- **Gebruiken**, waarbij het gaat om het inzetten van rekenvaardigheden bij het oplossen van problemen.

Elk van deze drie onderdelen bestaat vervolgens uit drie typen kennis en vaardigheden:

- **Paraat hebben:** kennis van feiten en begrippen, reproduceren, routines, technieken.
- **Functioneel gebruiken:** kennis van een goede probleemaanpak, het toepassen, het gebruiken binnen en buiten het schoolvak.
- **Weten waarom:** begrijpen en verklaren van concepten en methoden, formaliseren, abstraheren en generaliseren, blijk geven van overzicht.

De basispublicatie *Referentiekader taal en rekenen: de referentieniveaus* (2009) werkt de referentieniveaus rekenen systematisch uit in tabellen.

Deze publicatie bevat ook een aantal voorbeelden voor het fundamentele niveau. Deze geven een verduidelijking van de rekenvaardigheden waar het om gaat, en geven vaak de gebruiks- of toepassingssituaties. Ter illustratie:

- Vochtbalans: gedronken 1/8 liter en 250 ml en 0,7 liter (**getallen**).
- De kans is 50% dat u een prijs wint, maar slechts 1 op de 2 miljoen dat dit de hoofdprijs is (verhoudingen).
- Bij recept weten dat 0,5 dl op de maatbeker 50 ml is (**meten**).
- Informatie opzoeken en op de juiste manier combineren om vakantie te plannen, rekening op te maken etc. (**verbanden**).

Meer concrete voorbeelden van opgaven bij de doelen van niveau 2F (vertaald naar niveau 1) staan in de *Rekenwijzer AKA* (Wijers e.a., 2010, par. 4.1, p. 29-41). Het deelrapport *Over de drempels met rekenen* (2008) (te downloaden via www.taalenrekenen.nl) bevat ook voorbeelden van de streefniveaus.

3.3 Het verschil tussen 2F en 3F

Het deelrapport *Over de drempels met rekenen* (2008) geeft aan dat het referentieniveau 3F zich richt op het toepassen van de kennis en vaardigheden van niveau 2F en 1F. Het niveau 3F is een 'verbreding en toespitsing van 2F'. Er komt geen nieuwe kennis bij, maar de toepassingssituaties worden wel complexer. Het is bijvoorbeeld vaker zo dat er verschillende informatiebronnen en meerdere rekenstappen nodig zijn.

De niveauverschillen zijn per domein als volgt:

- Bij het domein **getallen** kenmerkt niveau 3F zich door een sterkere nadruk op een abstract denkkader. De opgaven koppelen deelprocedures aan elkaar om tot een oplossing te komen. Ook gebruiken deelnemers op dit niveau algebra.
- Bij het domein **verhoudingen** kan de deelnemer op niveau 3F de relaties leggen tussen verhoudingen, breuken, decimale getallen en procenten en deze te gebruiken bij het oplossen van meervoudige problemen.
- Voor het domein **meten en meetkunde** is geen niveau 3F aangegeven. Voor veel opleidingen volstaat niveau 2F. Voor opleidingen die dit niveau wel verei-

sen, zijn de eisen te specifiek om ze generiek te toetsen.

- Ook bij het domein **verbanden** moet de deelnemer op niveau 3F omgaan met abstracte situaties. De deelnemer kan formules op hun eigen waarde interpreteren, zonder ze eerst om te zetten naar voorbeeldsituaties. Ook kan hij snel informatie halen uit tabellen, grafieken en diagrammen.

3.4 Eisen aan het instellingsexamen

Tijdens de overgangperiode naar de centraal ontwikkelde examens moeten mbo-instellingen rekenen als instellingsexamen examineren. Dit is dus een tijdelijke verplichting (zie ook deel 1 van deze handreiking). Vanwege deze tijdelijkheid is het verstandig om dit examen pragmatisch samen te stellen.

Aan welke eisen moet een instellingsexamen rekenen voldoen? Het referentiekader vormt het primaire gegeven. Dit bepaalt de inhoudselementen die het examen moet behandelen. Daarnaast moeten examens voldoen aan de eisen voor een goede toets, of ze nu zelfontwikkeld of ingekocht zijn. Hoofdstuk 1 beschrijft deze eisen.

De referentieniveaus rekenen bestaan uit vier domeinen, maar het instellingsexamen hoeft deze verdeling niet te volgen. Het examen kan bijvoorbeeld het domein getallen meenemen in de andere drie domeinen. Ook staat het de mbo-instelling vrij zelf de weging van de onderdelen te bepalen. Er zijn dus geen voorschriften voor de inrichting van het instellingsexamen. Het examen voldoet zolang het de doelen van het referentiekader dekt en van het juiste niveau is.

De volgende paragrafen behandelen het instellingsexamen rekenen zonder onderscheid te maken in (sub)domeinen. Voor de instellingsexamens Nederlandse taal was dit wel mogelijk, omdat het mbo al een aantal jaren per taalvaardigheid toetst. Daarom bestaan er al diverse taaltoetsen per vaardigheid, zowel zelf ontwikkeld als commercieel. Hoewel het mbo het afgelopen schooljaar ervaring opdeed met een raamwerk van niveaus voor rekenen en wiskunde, staat de toetsing en examinering van expliciete niveaus nog in de kinderschoenen.

3.5 Instellingsexamen samenstellen

Hoe construeert een mbo-instelling een instellingsexamen rekenen? Er zijn twee mogelijkheden: zelf toetsen maken of bruikbare bestaande toetsen gebruiken. Een derde optie is de tussenweg: bestaande toetsen inzetten en voor onderdelen waarvoor geen bruikbare toetsen bestaan zelf aanvullingen ontwikkelen.

Zelf ontwikkelen

Het loont om voor het ontwikkelen de domeinen met toetsdoelen en de kolom voorbeelden van het referentiekader langs te lopen. Hiermee kan de school een representatieve keuze van toetsdoelen maken. Vervolgens helpt het stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen' (zie hoofdstuk 1) bij het maken van opgaven die bij de toetsdoelen passen. Opgaven uit bestaande toetsen en voorbeeldtoetsen bieden inspiratie. De *prototypes* van het College voor Examen zijn geschikte voorbeelden. Die zijn te vinden op de website van het Steunpunt taal en rekenen mbo (www.steunpunttaalen-rekenenmbo.nl).

Ook de *diagnostische toetsen taal en rekenen* van Cito zijn goede voorbeelden. Cito ontwikkelde deze toetsen in opdracht van het ministerie van OCW. Instellingen kunnen ze van 2009 t/m 2011 gratis gebruiken. De diagnostische toetsen zijn geijkt op de referentieniveaus taal en rekenen. Ze bestrijken de vier domeinen van rekenen en de niveaus 2F en 3F. Voor elk niveau zijn er twee toetsen. De deelnemers moeten vooral berekeningen maken aan de hand van plaatjes en situaties om de meerkeuzevragen te beantwoorden. Deze toetsen kunnen fungeren als pretest op weg naar het instellingsexamen. In de leerlingrapportage die de instelling van Cito terugkrijgt, kan de docent zien wat de afstand is tot 1F, 2F en 3F.

Een derde bron is de *Rekenwijzer AKA* (Wijers e.a., 2010). Deze publicatie geeft voorbeelden bij alle doelen van referentieniveau 2F (zie paragraaf 4.1, p. 29-41). De voorbeelden zijn weliswaar toegesneden op de niveau 1-doelgroep, maar geven een illustratie van mogelijke uitwerkingen.

Tot slot brengt het College voor Examen in maart 2011 *voorbeeldexamens taal en rekenen* naar buiten. Dit zijn volledige examens, bedoeld als oefenmateriaal voor scholen. Ook deze voorbeeldexamens kunnen een belangrijke leidraad vormen voor de ontwikkeling van het instellingsexamen rekenen.

De voorbeelden uit deze bronnen zijn meestal kleine opdrachten. Maar een grotere toetsopgave kan natuurlijk ook. Die toetst meerdere kennisaspecten en rekenvaardigheden. Het voordeel van zo'n opgave is dat de rekenopgaven een bredere context krijgen. De deelnemer hoeft zich niet telkens op een nieuw (deel)vraagstuk te concentreren. Het nadeel is de energie en tijd die de ontwikkeling van zo'n opgave vereist. Bovendien gaat de onderlinge afhankelijkheid van de verschillende elementen in de opgave meespelen. Als de deelnemer een element fout doet, loopt hij een groter risico ook andere elementen fout te doen.

Het stappenplan 'Zelf toetsopdrachten ontwikkelen' geeft al aan dat de taal in de rekenopdrachten er ook toe doet. De taalbeheersing van een leerling mag geen struikelblok zijn, maar de opdrachten moeten wel concreet en realistisch zijn. Daarom is een heldere en eenvoudige formulering belangrijk: niet te moeilijke woorden, geen complexe zinnen. Tips hiervoor zijn te vinden via de website taalgerichtvakonderwijs.nl of in de publicatie *Handboek taalgericht vakonderwijs* (Hajer en Meestringa, 2004).

Bestaande toetsen inzetten

Het gebruik van bestaande toetsen kan alleen als ze de domeinen van het referentiekader dekken. We bespreken een aantal bestaande toetsen, onder andere aan de hand van dit criterium. Sommige toetsen staan op zichzelf, andere zijn gelieerd aan oefenmateriaal of methodes. Dat hoeft geen bezwaar te zijn. Ook methodeafhankelijke toetsen kunnen de domeinen van het instellingsexamen dekken.

Enkele toetsen hebben een diagnostisch oogmerk en/of zijn adaptief van aard. Ze passen zich dus aan het niveau van de deelnemer aan. Bezien moet worden of dit een praktische belemmering vormt bij het inzetten bij instellingsexamens.

De volgende toetsen komen aan bod⁸:

- RekenMeter Basis, onderdeel Volg- en Adviesstelsysteem mbo (Cito)
- TOA (Bureau ICE)
- RNT (Deviant)
- Rekentoets2F (APS)

RekenMeter Basis, onderdeel Volg- en Adviesstelsysteem mbo – Cito

RekenMeter Basis is een digitaal instrument. Het bestaat uit twee onderdelen: hoofdrekenen en rekenen met kladpapier. In het referentiekader valt dit laatste ook onder hoofdrekenen. De toetsopgaven gaan over drie segmenten:

- Algemene vaardigheden (optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen)
- Verhoudingen, breuken, procenten en decimale getallen
- Meten

RekenMeter Basis maakt deel uit van het Volg- en Adviesstelsysteem mbo (VAS-mbo). Dit systeem bestond al enige tijd voor het voortgezet onderwijs en is er nu ook voor het mbo. De opgaven zijn gemaakt door mbo-docenten, onder begeleiding van Cito. De scores op deze toets geven een indicatie van de rekenvaardigheden van de deelnemer. Zo kan de toets de voortgang van deelnemers in beeld brengen. De resultaten van deelnemers zijn te vergelijken met landelijke normgroepen van mbo-deelnemers.

De opgaven van RekenMeter Basis hebben betrekking op alledaagse situaties. Het taalgebruik is eenvoudig. Daardoor is de toets bruikbaar voor alle mbo-opleidingen en ook voor de lagere niveaus. De afname van het instrument neemt zestig minuten in beslag. Dat kan zowel individueel als klassikaal gebeuren. Als de school de RekenMeter Basis als volgsysteem gebruikt, maakt de leerling de toets elk half jaar. Cito ontvangt de resultaten automatisch, verwerkt en rapporteert ze. De RekenMeter Basis is van origine een intake- en volgsysteem. In de toekomst komt er een verbinding met de referentieniveaus. Dan wordt duidelijk of de RekenMeter Basis geschikt is voor het instellingsexamen.

TOA – Bureau ICE

TOA staat voor Toolkit Onderwijs en Arbeidsmarkt. In deze online toetsbatterij van Bureau ICE zitten intake-, voortgangs- en afsluitende toetsen voor rekenen. Daarnaast bevat de toetsbatterij toetsen voor Nederlands, moderne vreemde talen en studievvaardigheden. Alle onderdelen zijn los in te zetten. De rekentoetsen van de TOA corresponderen met de niveaus van het Raamwerk Rekenen en de intake-toets is sinds kort gekoppeld aan het referentiekader. Deze toets beslaat alle domeinen van het referentiekader, met de nadruk op getallen. De uitgever werkt nu aan een koppeling van de andere rekentoetsen aan het referentiekader.

RNT – Deviant

RNT staat voor Rekenniveautest. De RNT vormt een online en adaptief toetsinstrument waarmee alle onderwerpen binnen een domein op de verschillende niveaus van het Raamwerk Rekenen/Wiskunde aan bod komen. RNT bestaat uit een itembank met maximaal 144 opdrachten. Deze opdrachten zijn er op drie niveaus en zijn evenredig verdeeld over de rekendomeinen van het referentiekader (getallen, verhoudingen, meten en meetkunde en verbanden).

De test neemt in de praktijk 30 tot 120 minuten in beslag, afhankelijk van het niveau van de deelnemer. De RNT een adaptieve toets en past zich dus aan het niveau van de deelnemer aan. Na het maken van de toets toont een scoretabel de resultaten. De docent kan dan per domein zien op welk niveau de deelnemer zich bevindt. De uitgever bouwt de RNT momenteel om naar de niveaus van het referentiekader.

Het adaptieve karakter van deze toets maakt hem ongeschikt voor summatieve doeleinden. De toets past dus niet onverkort in het instellingsexamen. De uitgever is momenteel bezig met de ontwikkeling van summatieve toetsen. Deze worden gratis geleverd aan gebruikers van de rekenmethode van Deviant.

Rekentoets2F – APS

Rekentoets2F van APS is gekoppeld aan referentieniveau rekenen 2F. De instelling kan de toets afnemen bij de instroom op mbo-niveau 2, 3 of 4, maar in het vmbo is de toets ook al bruikbaar. De Rekentoets2F bestrijkt de vier domeinen van het referentiekader. Per

⁸ Dit overzicht van toetsen is niet uitputtend en is een momentopname. Er zullen wellicht in de nabije toekomst andere toetsen op de markt komen die ingezet kunnen worden binnen het instellingsexamen rekenen. In dit hoofdstuk wordt niet ingegaan op methodegebonden toetsen.

domein dekt de toets vijftig tot honderd procent van de doelen van het referentiekader. Daarbij zijn sommige opgaven gerelateerd aan meerdere domeinen. De toets laat zien hoe ver deelnemers *per domein* verwijderd zijn van het vereiste niveau. Verder is de toets evenwichtig gespreid over de dimensies 'paraat hebben', 'functioneel gebruiken' en 'weten waarom'.

De weging van de domeinen is als volgt vastgesteld:

- Getallen: 35%
- Verhoudingen: 17%
- Meten en meetkunde: 31%
- Verbanden: 17%

Deze cesuur is gebaseerd op de gemiddelde score van leerlingen in het vierde leerjaar van vmbo-k. De uitgever biedt ook een Rekentoets2F* aan. De doelgroep van deze toets bestaat uit leerlingen en deelnemers op niveau vmbo-b en mbo-niveau 1. De niveaueisen van 2F zijn hierbij om pragmatische redenen verlaagd. Verder werkt de uitgever aan een rekentoets op niveau 3F.

3.6 De toetsen in schema

Om snel overzicht te krijgen van een aantal gebruiksaspecten van de in dit hoofdstuk beschreven rekentoetsen, kan onderstaand schema worden gebruikt.

	webbased afname	webbased verwerking	gebruiksdoel	koppeling aan referentieniveaus	dekking domeinen
VAS-mbo RekenMeester Basis	Ja	Ja	Intake, voortgang, diagnose	Nee, wordt wel aan gewerkt	Getallen, verhoudingen, meten
TOA	Ja	Ja	Intake, voortgang, afsluiting	Ja: Intaketoets Nee: voor overige toetsen geldt Raamwerk Rekenen/wiskunde Wordt wel aan gewerkt	Alle domeinen; accent op getallen
RNT	Ja	Ja	Voortgang, adaptief; summatieve toetsen in ontwikkeling	Nee: Raamwerk Rekenen/wiskunde Wordt wel aan gewerkt	Evenredig verdeeld over alle domeinen
APS Rekentoets2F	Ja	Ja	Intake, diagnose	Ja, aan 2F	Alle domeinen; dekking tussen 50 en 100 procent

Bronnen

Bergsma, A., en A. Speijers (2010). Presentatie *Beoordelen van taal*, gehouden tijdens de conferentie 'Taal is cruciaal: de verbinding centraal!' op 12 maart 2010 in Nootdorp.

Bohnen, E., e.a. (2007). *Raamwerk Nederlands. Nederlands in (v)mbo-opleiding, beroep en maatschappij*. 's-Hertogenbosch, CINOP.

Bonset, H. (2007). *Handreiking schoolexamen Nederlands havo/vwo*. Tweede fase. Enschede: SLO.

Hajer, M., en T. Meestringa (2004). *Handboek taalgericht vakonderwijs*. Bussum: Coutinho.

Hendriks, J., C. Raymakers-Volaart en D. Ebbers (2007). *Handreiking schoolexamens vmbo*. Enschede: SLO.

Hofstee, W.K.B. (1999). *Principes van beoordeling. Methodiek en ethiek van selectie, examinering en evaluatie*. Lisse: Swets & Zeitlinger.

Inspectie van het Onderwijs (2009). *Toezichtkader BVE 2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Kleijen, R., en S.L. Goei (2010). *Protocol Dyslexie mbo*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Litjens, P., e.a. (2010). *Referentieniveaus taal en rekenen in het mbo. Een vergelijking op hoofdlijnen* (2010). 's-Hertogenbosch: CINOP.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2010). *Besluit referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Over de drempels met taal en rekenen (2008). Hoofdrapport van de Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen. Enschede: SLO.

Over de drempels met rekenen (2008). Consolideren, onderhouden, gebruiken en verdiepen. Onderdeel van de eindrapportage van de Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen. Enschede: SLO.

Colofon

Samenstelling deel 2

Mignon van Hasselt, Ed Olijkan, Peter Wolfgram
(CED-Groep)
m.m.v. Ruud Janssen

Eindredactie

Ravestein & Zwart, Nijmegen

Vormgeving

Lauwers-C, Nijmegen

Met dank aan allen die hebben meegedacht en commentaar en ideeën hebben geleverd:

- Aukje Bergsma, Annemarie Speijers en Cécile Ribot (Cito)
- Kees Corbet (ROC Mondriaan)
- Stephan Iske (Zadkine)
- Taskforce taal o.l.v. Janine Warmerdam (ROC Leiden)
- Jan Paul de Vries, College voor Examens
- Karin Lukassen, Rianne Reichardt en Akke Vos, Steunpunt taal en rekenen mbo

De volgende uitgeverijen hebben nadere informatie verstrekt over hun toetsinstrumenten:

- Leontine Aul, Bureau ICE
- Ruud van den Belt, Deviant
- Kees Hoogland, APS
- Luutsen de Vries, De Vries Taaltrainingen

Deel 2 van de handreiking is ontwikkeld in opdracht van het Steunpunt taal en rekenen mbo.

Juli 2010

